

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37

Nisan 2015 April 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EREK SÖZCÜĞÜNÜN TERİMCELEŞME SERÜVENİ ÜZERİNE ETİMOLOJİK BİR ÇALIŞMA: "EREK" SÖZCÜĞÜ VE ÇEVİRİBİLİM

AN ETYMOLOGICAL RESEARCH ON THE TERMINOLOGICAL JOURNEY OF THE WORD OF "TARGET": A "TARGET" WORD AND TRANSLATION STUDIE

Nesrin ŞEVİK

Muharrem TOSUN

Öz

Çalışmamızda modern çeviribilim kuramının ana kavramlarından olan "erek" kavramının etimolojisini inceleyeceğiz. Erekbilim (teleoloji) alanının merkez kavramı olan ve Aristoteles'in teleolojik yaklaşımıyla felsefe literatürüne giren erek kavramı, daha sonra birçok filozofa ilham kaynağı olmuştur. Türkçesi "amaç" sözcüğüyle karşılanabilecek "erek" sözcüğünün, "amaç" sözcüğünün ötesinde bir kavramsal ve terimsel anlamı vardır. Felsefede önemli bir bakış açısının merkez terimcesi olan "erek" kavramı, 1980'li yıllardan itibaren çeviribilimin merkez kavramı haline gelmiştir. Çeviribilimde çevirinin yapıldığı metin ve çevresini ifade eden "erek" kavramı, Cumhuriyet dönemi öz Türkçe akımında ortaya atılmış ve günlük dilde kullanım imkanı bulmamasına rağmen, felsefe ve bilim kuramlarında "telos" kavramının karşılanması için üzerinde uzlaşma varılmış bir sözcük olmuştur. Erek sözcüğünü günlük dildeki amaç sözcüğüyle eşdeğer göremeyeceğimiz gibi, erek sözcüğünün kavramsal anlamında bir sözcüğün anlamından çok daha geniş anlama sahip olduğunu söyleyebiliriz. Makalemizde "erek" kavramının etimolojisi üzerinde durarak, bu kavramın felsefe ve çeviribilimdeki işlevini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Erek, Amaç, Gaye, Hedef, Maksat, Kast, Telos, Çeviribilim, Terim, Kavram, Sözcük.

Abstract

The concept of 'target', one of the basic concepts of modern translation studies, is examined in terms of its etymology in this article. This concept, the central concept in the field of teleology, entered into the philosophical literature with the teleological approach of Aristotle, and became an inspiration to lots of philosophers in subsequent period. Although its Turkish equivalent may be 'purpose', its conceptional and terminological meaning is far beyond this equivalent. The concept of 'target' belonging to the main terminology of an important philosophical approach has become the central concept of translation studies since 1980s. This concept referring to the translated text and its environment was suggested within the context of pure Turkish movement in the Republican Period. Despite lack of its colloquial use, there is an agreement in philosophical and scientific theories that it is the equivalent of the concept of 'telos'. The word of 'target' cannot be considered as the equivalent of the word of purpose in ordinary language, but it can be stated that this word has a wider conceptional meaning than any word. This article focuses on the concept of 'target', and suggests not only its etymology, but also its function in philosophy and translation studies.

Keywords: Target, Purpose, Aim, Goal, Intent, Intention, Telos, Translation Studies, Term, Concept, Word.

Giriş

Türkiye'de erek odaklı çeviribilim adıyla anılan modern çeviribilim ve çeviri araştırmalarının merkezinde kaynak metinlerin değil, bilakis erek metinlerin yer almasıyla birlikte çevirinin merkezine yerleşen "erek metin" terimi, çevirinin yapılmış olduğu dildeki metin, yani çevirinin kendisi anlamına gelmektedir. Çeviribilim terimcesinde "çeviri" ya da "çeviri metin" yerine "erek metin" teriminin kullanılması tesadüfi değildir. Bu durum tamamen kuramsal bir temele dayanmakta ve "erek metin" terimiyle kaynak metnin amaçlı bir çevirisinden söz edilmektedir. Çünkü Skopos odaklı çeviri kuramları, işlevsel çeviribilim ve çoğul dizge kuramlarının her birinde çevirinin amacı, erek kültür dizgesinde amaca

· Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Çeviribilim Bölümü

· Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

yönelik yeni bir metin üretmektir. Çeviri, amaçlı bir çevirmen eyleminin sonucunda üretilmiş bir metindir ve çevirinin yapıldığı kültür *erek kültür*, çevirinin yapıldığı dil *erek dil*, çevirinin gerçekleştiği metin ise *erek metin* olarak adlandırılmaktadır.

Çeviribilimde 30 yıldan fazla bir zamandır önemli bir terimce haline gelen “*erek*” sözcüğünün nasıl ve ne anlamda kullanıldığı ve sözcüğün yapısının nasıl olduğu üzerine bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamızın “*erek*” teriminin kökeni ve çeviri alanındaki önemiyle ilgilidir.

Günlük dilde sözcük düzeyinde hemen hiç kullanmadığımız; fakat bilimsel terim olarak önemli bir yere sahip olan “*erek*” terimi, kendisine anlamdaş olan, fakat kökleri farklı dillere dayanan diğer sözcüklerin yanında günlük dilde kendine yer bulamamış, günlük kullanımının tersine felsefe ve bilimde ihtiyaç duyulan ve eşdeğerlerinden farklı bir olguyu ifade eden bir terim olagelmıştır. “*Erek*” sözcüğünün anlamdaşlarından farklı gelişmesinin temelinde Aristoteles’in “*telos*” kavramı yatmaktadır. Aristoteles’te “*telos*” un kendine özgü anlamı, Türkçedeki “*erek*” sözcüğünün farklı bir anlam kazanarak terimceleşmesine yol açmıştır.

“*Erek*” sözcüğü çeviri alanında, başka hiçbir alanda olmadığı kadar önemli bir anlam kazanmış, çeviri sürecini ve çevirmenin karar verme süreçlerini yönlendiren bir terime dönüşmüştür. Gerçekte çeviribilimde bir amaç odaklılıktan söz edilmekle birlikte, sonuç metninin amaç yerine “*erek*” terimiyle ifade edilmesi bilimsel olarak anlamlıdır, çünkü amaç kavramıyla süreçte ileri dönük söylenmeye çalışılana “*erek*” terimiyle ulaşılmıştır. *Erek* teriminin kökleri geriye dönülerek anlaşılabilir bir içeriği vardır ve bu yüzden amaç kavramıyla ifade edilemeyecek bir özelliğe dönüşmüştür. Yine Aristoteles’in “*ereksel neden*” kavramına döndüğümüzde bu açıklama daha da iyi anlaşılabilir.

1. *Erek* Sözcüğünün Etimolojisi ve Yapısı

Sürekli olarak değişen ve gelişen dili, sosyal bir varlık olarak ele alırsak, tüm diğer sosyal varlıklar gibi dil de oluş, bozulmuş ve yok oluşu tabidir. Türkiye Türkçesi geçmişinde başta Arapça ve Farsça olmak üzere birçok dilden etkilenmiştir. Günümüz Türkçesinde de önemli bir yere sahip olan bu diller, kullandığımız bir çok kelimenin kökenini oluşturmaktadır. Her ne kadar 1932 yılındaki dil devrimi ile dilimiz gerek Arapça ve Farsça gerekse de diğer yabancı kelimelerden arındırılmaya ve bunların yerine Türkçe kelimeler koyulmaya çalışılsa da görüyoruz ki hala daha bu kelimeler olmaksızın günlük dil kullanılamamaktadır. Nasıl ki bir kelimenin bir dile girmesi uzun yıllar, hatta yüzyıllar alıyorsa kelimelerin bir anda dilden çıkarılması veya yerlerine yeni kelimelerin dahil edilmesi de uzun yıllar almaktadır. Çünkü dil toplumsal uzlaşma gerektirmekte ve toplumsal uzlaşma ile dile girmeyen sözcüklerin yaşam şansı hemen hiç olmamaktadır. Dolayısıyla *erek* sözcüğü gibi bazı sözcüklerin dilimize yerleşmemiş olması, bu tür sözcüklerin gereksinimden çok, yabancı kökenli sözcüklere eşdeğer sözcük bulma kaygısından dolayıdır. Fakat, bu tür terimce ve yeni sözcük bulma çalışmalarının bilim, sanat, felsefe ve teknik alana yaptığı katkılar inkar edilemez. Dilimizin yeniden yapılandığı ve ülkemizdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler nedeniyle her alanda birçok kavram kargaşasının yaşandığı bir gerçektir. Öncelikle dilin sözcük, kavram ve terim düzeylerinden oluştuğunu ve bir kavramın bu üç düzeye ait olabileceği gibi, bu üç düzey için aynı anlamda farklı kavramların kullanılabilirliğini de söylememiz gerekir. Bir dildeki tüm sözcüklerin sözcük, kavram ve terim özelliklerinin ayrıştırılması dilimize yapacak önemli bir katkıdır.

Maksat, hedef, gaye, kasıt ve amaç sözcükleri Osmanlı Türkçesinden dilimize geçmiş ve aslında Arapça (maksat, hedef, gaye, kasıt) ve Farsça (amaç) olan bu sözcüklere karşılık olarak Yeni Türkçede ‘*erek*’ sözcüğü ise 1935 yılında dilimize girmiştir (Gülensoy, 2007: 68-336; Nişanyan, 2003: 117). “*Erek*” sözcüğü, yukarıda sözünü ettiğimiz ayırmadan yola çıkarak, sözcük ve kavram alanından çok terimsel alanda kendine yer bulabilmiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerin yerini tutması için ortaya atılan “*erek*” kavramı, farklı bir işlev yüklenerek, felsefi ve bilimsel bir terime dönüşmüştür.

Erek terimi, öncelikle felsefe terimcesine girmiş daha sonra ise çeviribilim tarafından aynı içerikte kabul görmüştür. Özellikle çeviribilimde baskın bir biçimde varlığını hissettiren *erek* sözcüğünün kökeni ve anlamı üzerine birçok farklı açıklamaya rastlamaktayız. TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *erek* sözcüğünün *gerçekleştirmek için tasarlanan ve erişmek istenilen şey, amaç, gaye, maksat, hedef* anlamına geldiği belirtilmiş olmakla beraber yine TDK’nin Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğünde *ereğin Otlakta hayvanların toplandığı yer, dinlenme yeri, Ağıl*, anlamlarına geldiği belirtilmiştir. TDK’nin Büyük Türkçe Sözlüğünde sözcüğün 15 anlamı bulunmaktadır.

Sözcük yedinci anlamında İngilizce aim’e karşılık gösterilerek *Bir iş yapılırken, bir eyleme geçilirken varılmak istenilen son* tanımlaması ile karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı sözlükte sekizinci anlam olarak İngilizce *end, purpose* sözcüklerine karşılık olarak *Gerçekleştirmek üzere tasarladığımız ve erişmek istediğimiz şey* şeklinde betimlenmiştir. Sözcüğün aynı sözlükteki onuncu anlamı İngilizce *goal* sözcüğüne denk olarak

Herhangi bir canlının erişmek ya da elde etmek için çaba gösterdiği bir nesne ya da nokta ve on ikinci anlam olarak da yine İngilizce *objective* sözcüğüne karşılık *Bir edin, işlem ya da sürecin kısa ya da uzun dönemde varmak istediği son aşama, ulaşmayı amaçladığı ürün ya da sonuç* şeklinde verilmiştir. Erek sözcüğü son olarak on üçüncü anlamı ile kökeninin Türkçe, cinsiyetinin erkek olduğu belirtilerek *Gerçekleştirilmek için tasarlanan ve erişmek istenilen şey, amaç, gaye, hedef* şeklinde tanımlanmıştır.

Mehmet Doğan (2005: 384) Büyük Türkçe Sözlüğünde ereğin birinci anlamda *Yüksek kale, iç duvar*'ı ifade ettiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Andreas Titze Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (2005: 732) adlı eserinde erek sözcüğü hakkında şöyle der; "*hayvanların yazın öğle sıcağında toplanıp dinlendikleri yer*". Nişanyan ise online sözlüğünde erek sözcüğünü Türkiye Türkçesinde *varmak* sözcüğü ile açıklamaktadır.

Genel olarak *Gerçekleştirilmek için tasarlanan ve erişmek istenilen şey* olarak tanımlanan erek sözcüğünün bu anlamı nasıl kazandığına, bu anlama nasıl sahip olduğuna dair herhangi bir açıklamaya rastlanamamakla beraber sözcüğün Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğündeki *otlakta hayvanların toplandığı yer, dinlenme yeri*, Titze'nin Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı adlı eserindeki *hayvanların yazın öğle sıcağında toplanıp dinlendikleri yer* betimlemelerinden yola çıkarak etimolojisinin bu tanımlamalara dayandığını söyleyebiliriz. Beslenmek maksadı ile dolaşan hayvanların dinlenme amacı ile kendileri için daha önceden belirlenmiş bir yere (Nişanyan'ın online sözlüğünde belirttiği gibi) *varmaları* ve bu yerin erek olarak anlamlandırılması günümüz Türkçesinde ereğin *erişilmek istenen şey, eylemin varmak istediği son* anlamında kullanılmasını kanaatimizce makul kılmaktadır.

Sözcüğün yapısına gelirse; Türkiye Türkçesi yapısı gereği sözcüklerin kökleri sabit kalarak birbirinden farklı yapımlar ve çekim eklerinin bu köke eklenmesi sonucu sözcüklerin türetildiği eklemeli dil özelliğine sahip olması dolayısıyla, dilimizdeki tüm değişme ve gelişmelerin kök ve eklerin birleşmesine dayandığını ve birer anlamlı öge olan köklerin görevli ögeler olarak adlandırılan ekler ile bir araya geldiğinde bir kavrama karşılık gelmekte olduğunu ve böylece de söz varlığımızın oluştuğunu söylememiz yanlış olmaz (Korkmaz, 2009: 5-9).

Etimolojik olarak inceleyeceğimiz "erek" sözcüğü, bir fiil köküne yapımlar eki getirilerek bu kökten isim olarak türemiş bir sözcüktür. Bu bilgiler ışığında, *erek* sözcüğünü incelemeye geçerse; erek sözcüğü, *varmak, ulaşmak, olgunlaşmak* anlamına gelen *ermek* fiilinden türemiş bir sözcüktür. 'Ermek' fiilinin *er-* köküne *-ak, -ek* yapımlar eki getirilerek türetilen *erek* sözcüğü bu anlamda fiilden isim türeten bir türemiş sözcüktür.

-ak, -ek eki M. Ergin tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: "*yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı, o hareketin yapıldığı yeri, aleti; o hareketle yapılan şeyi, hasılı fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelere karşılık: dön-ek, kork-ak, saç-ak, dayan-ak, okun-ak. vb.*" (Ergin, 1962: 178).

M. Ergin'in bu tanımlamasında altını çizdiğimiz ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu ek, eklendiği köke bir hareket kazandırmakta ve bu hareketin amacını bildirmektedir. İncelemede bulunduğumuz *erek* sözcüğü *ermek* sözcüğünden türemiş olmakla *bir hareket ile yapılan şeyi, fiilin tesirinde kalan nesnelere* ifade etmektedir.

-ak eki ile ilgili olarak Z. Korkmaz kitabında bu ekin 4 farklı kullanımı ile sıfat ve ad türetmeye yardımcı olan bir ek olduğunu dile getirmiş ve dörde ayırdığı bu kullanımların son maddesine ilişkin şu bilgiyi vermiştir;

"*somut ve soyut adlar üretir: çıplak, dilek, dirsek, kesek, erek vb.*" (Korkmaz, 2009: 71).

İş bildiren fiiller olarak da tanımladığımız kılış fiilleri, öznenin iradesini kullanarak gerçekleştirdiği ve öznenin eyleminin genelde bir nesne üzerinden gerçekleştiği fiillerdir (Korkmaz; 2009: 95). Dolayısıyla biz 'ermek' fiilini de bu gruba dâhil edebiliriz. Bir hareket bildiren *'varmak, ulaşmak; olgunlaşmak'* anlamına gelen *ermek* fiilinden türemiş olan *erek* sözcüğü *'gerçekleştirmek üzere tasarladığımız ve erişmek istediğimiz şey'* anlamını taşımaktadır ve bu durumda bu sözcüğün bir öznenin hareketini dile getirdiğini söyleyebiliriz. Böyle bir durumda *amacın bir özneye ait olduğu, bir nesneye ait olamayacağı, yani ancak bir çevirmenin amacının olabileceği ama bir metnin amacının olmayacağı, bir metnin ancak ve ancak işlevinden söz edebileceğimizi* ifade etmemiz mümkündür.

2. Erek Sözcüğünün Anlamdaşları: gaye, hedef, kast, maksat, amaç, telos

Girişte dile getirdiğimiz gibi bir Türkçe sözcük olan 'erek' sözcüğünün yerine kullandığımız yabancı kökenli sözcükler arasında bir nüansın olup olmadığı ve bu sözcüklerin dilimizde varlıklarını koruyup olmasının dilimiz için bir zenginlik olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur. Türkçede *erek* sözcüğüne karşılık gelen ve hala daha dilimizde kullanılan Arapça "*gaye, maksat, hedef, kasıt*" ve Farsça "*amaç*" sözcükleri ve bu sözcüklerin Antik Yunanca karşılığı olan '*telos*' sözcüğü üzerine yaptığımız sözlük tarama çalışmasında bu sonuçlara rastlamış bulunmaktayız.

Erek: Yeni Türkçede kullanılan bir sözcük olup *bir iş yapılırken, bir eyleme geçilirken varılmak istenen son anlamına gelmektedir.*

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde erek sözcüğü; *Gerçekleştirmek üzere tasarlanan ve erişilmek istenen şey, amaç, gaye, maksat, hedef* olarak açıklanmıştır (2005: 642). Yayınlandığı dönemde Türkiye Türkçesinin en büyük sözlüğü olma özelliğine sahip olan **Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlükte** ise ereğin *ermek* fiilinden geldiği belirtilmiş ve sözcüğün anlamı (1) *a-mantık ve felsefede bir şeyin varlığı veya olmuş olması sebebi*; b-*erek fikri, niyet*; c-*son, bitim, bir iş yapılırken varılmak istenen son*; (2) Osmanlıca *gaye*, şeklinde tanımlanırken yakın anlamı olarak da *hedef, kasıt, maksat, garaz, niyet, ülkü, murat* olarak verilmiştir (Tuğlacı, 1971: 733). **Öz Türkçe Sözlükte** erek sözcüğü; *ardında koşulan, erişilmek istenilen sonuç; bir iş yapılırken varılmak istenilen son* şeklinde tanımlanmıştır (Püsküllüoğlu, 2003: 212)¹.

Gaye (غاية): Dilimize Arapçadan giren bu sözcük *niyet, emel, kasıt* anlamına gelmektedir.

El-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-esâsiyy Arapça Sözlüğünde *gaye* sözcüğünün sözdizimi açısından iki farklı şekline rastlanmış bulunmaktayız. Bunlar; **gâ’iyyun (غايي)** ki bu gayeyle ilgili “*gâî illet*” anlamına gelmekte ve **gâyetun (غاية)** ki bu da **1-nihayet, ahir 2-kasıt, kastedilen/amaçlanan faydadır** (2003: 910). Bunun yanı sıra **Mütercim Asım’ın el-Okyânûsü’l-Basît fi-Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît** adlı Farsça sözlük tercümesinde *gaye* sözcüğü **El-gaye** olarak ele alınmış ve *nihayet ve encam (işin sonu)* anlamı ile Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir (Asım, 1305, Cilt 3; s. 894). Adında Türk sözcüğü geçen ve ilk Türkçeden Türkçeye sözlük olan **Kamus-i Türki Sözlüğünde** *gaye; Maksat, bir iş ve teşebbüsün yöneldiği şey, varılacak sonuç* şeklinde Şemseddin Sami tarafından tercüme edilmiştir. Yine aynı eserde *gaye* sözcüğünün **gâyet (غاية)** şeklinde kullanımına dikkate çekilmiş ve bu sözcük için Sami [Arabî terkiyatında “*gaye*” suretinde de kullanılır. Lisanımızda ise onun mahall-i istimali biraz farklıdır.] **1. son, bitim, nihayet, encam. 2. Netice, maksat, meram** der (Sami, 1998: 961- 962).²

Hedef (هدف): ilk anlamı ile *nişan alınacak yer* anlamına gelen ve dilimize Arapçadan girmiş olan **hedef** sözcüğü *varış, amaç, erek* anlamlarında da kullanılmaktadır.

El-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-esâsiyy Arapça Sözlüğünde **hedefe (هدف)**: **1 – şey için: çabaladı ve acele etti, 2 – işi: onu kendisi için çabaladığı bir hedef ve garaz yaptı “Fakirlere yardım etmeyi hedefledi”** anlamındadır. Yine aynı sözlükte **hedefun (هدف)**: **1** yönelinen *garaz “Rakiplerinin eleştirileri için bir hedefti”, “askeri hedefler”* şeklinde tanımlanmıştır. **3.** anlamıyla *kastın yöneldiği istek* şeklindedir; “*Hedefi doktor olmaktır*” (2003:1257-1258). **Mütercim Asım el-Okyânûsü’l-Basît fi-Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît** eserinde **El-hedefe** için şöyle der ;*“Ha’ harfinin fethi ve ‘dal’ harfinin sükûnuyla bir yerde bir kimse belirip ‘ortaya çıkmak’ anlamını taşımaktadır* (Asım, 1305: Cilt 2; 825). **Kamus-i Türki**’de **hedef** sözcüğü ilk anlamıyla *nişan, nişangâh, amaç: hedefe vurmak, isabet etmek*, ikinci anlamıyla da *kast ve meram olunan nokta: hedef-i maksudî* şeklinde açıklanmıştır (Sami, 1998: 1506)³.

kaşd (قصد): *niyet etmek, anlamına gelen Arapça bir sözcüktür.*

El-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-esâsiyy Arapça Sözlüğünde **kaşade (كاشد)**: **1-şeyi: onu kastetmek/demek istemek 2-işe: ona azmetmek/niyet etmek** olarak tanımlanmıştır. Yine aynı sözlükte **kaşdun (كاشد)**: **1** *kaşade’nin mastarı, 2 yolun istikameti 3 Niyet* anlamı ile kullanılmıştır (2003: 989). **Kamus-i Türki** de sözcük (1) *kurma, niyet, tertip, tasavvur:* ve (2) *isteyerek ve bi’l-iltizam bir işe teşebbüs etme, rastgele ve zuhurata tabi olmayıp bi’l-iltizam icra olunan işin hal ve sureti* şeklinde betimlenmiştir (Sami, 1998: 1072). **Kubbealtı’nın** sözlüğünde ise *kasıt-kast-kasd* olarak belirtilmiş ve *niyet, istek, amaç, gaye* şeklinde tanımlanmıştır (Topaloğlu, 2005: 11595).

mağşad (مغشاد): *meram, niyet, amaç, gaye, erek* anlamına gelen Arapça bir sözcüktür.

Maksat sözcüğü **El-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l- esâsiyy Arapça** Sözlüğünde **mağşadun (مغشاد)** olarak yer almış ve *mim’li mastar: yönelme/yön/yol ve kasıt* anlamında kullanılmıştır (2003: 989). Aynı sözcük **Mütercim**

¹ Sözcüğün yine diğer kaynaklarda *gaye; maksat* anlamlarına geldiği görülmüştür. Bkz. Sevan Nişanyan “Sözlerin Soyağacı, 2003:117; Mehmet Doğan “Büyük Türkçe Sözlük, 2005: 384.

² *gaye* sözcüğünün yukarıda verildiği gibi *amaç, hedef, meram, maksat, son, nihayet, hedef, limit, erek* sözcükleri ile aynı anlamlara geldiğine ve eş ve yakın anlamının da *kasıt, güdü, ülkü, ideal, niyet* şeklinde olduğuna yapılan diğer sözlük taramalarında rastlanmış bulunmaktayız. Bkz. TDK (2005:729); Pars Tuğlacı “Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük”, (1971.850); Ahmet Topaloğlu “Misalli Büyük Türkçe Sözlük” (2005: 1005); Ferit Devellioğlu “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat” (1978:336); Mehmet Kanar “Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü” (2005:260); Sevan Nişanyan “Sözlerin Soyağacı”, (2003:144); Mehmet Doğan “Büyük Türkçe Sözlük” (2005: 445).

³ *hedef* sözcüğünün yukarıda verildiği gibi *nişan alınan yer, nişangâh, amaç, maksat, meram, varılmak istenen nokta, ulaşılmak istenen yer, amaç, gaye, hedefleme, bir hareket veya hücum sonucunda ulaşılabilecek veya ele geçirilecek mevki, emel, varılmak istenen gaye* anlamlarına geldiğine yapılan diğer sözlük taramalarında rastlanmış bulunmaktayız. bkz. Pars Tuğlacı “Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük”, (1971:1047); Ahmet Topaloğlu “Misalli Büyük Türkçe Sözlük” (2005:1235); Ferit Devellioğlu “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat” (1978:419); Mehmet Kanar “Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü” (2005:298); Sevan Nişanyan “Sözlerin Soyağacı”, (2003:166); Mehmet Doğan “Büyük Türkçe Sözlük” (2005:541); Yeğin, Badıllı, İsmail, Çalım “Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, (2000:349).

Asım'ın el-Okyânûsü'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît eserinde 'Kaf' harfinin Fethi ve 'sad' harfinin sükûnu ile 'yolu doğru olmak', 'yola doğru,' anlamına gelmektedir. Şarihe göre aslında bu anlamda mastardır. Bundan sonra *vasıf/nitelik* olarak kullanılmıştır (Asım, 1305: Cilt 1; 724.). **Kamus-i Türki** de ise sözcük *kast olunan şey, meram, niyet* anlamlarıyla açıklanmıştır (Sami, 1391: 1998). **Kubbealtı'nın** sözlüğünde *maksat-maksad* sözcüğünün anlamının Arapça *kasd* anlamına gelen *niyet etmek, yönelmek* sözcüğünden hâsil olduğunu belirttiikten sonra sözcüğün anlamını şu şekilde betimlenmiştir; *İstenilen, kastedilen şey, amaç, gaye* (Topaloğlu, 2005:1920:)⁴.

Amac (الماج): hedef, maksat anlamına gelen Farsça bir sözcüktür.

Kamus-i Türki (Sami, 1998: 54) de *mermiyyat nişanı, hedef* olarak dile getirilen amaç sözcüğü 11. yüzyılda yazılmış bir Türkçe sözlük olan **Divanü Lügati-t-Türk'**de Kaşgarlı Mahmut tarafından *hedef, nişan yeri, annaç, arnaç* anlamlarında tanımlanmıştır (Atalay, 1999: 23; 1998: 52). **Kubbealtı'nın** sözlüğünde ise amaç sözcüğünün eski Türkçede *hedef, nişan yeri* anlamına geldiği belirtilmiş olup sözcüğün anlamı şu şekilde tanımlanmıştır; *Ulaşılmak istenilen, arkasından koşulan şey, gaye, maksat, hedef. Eski Türkiye Türkçesinde; Hedef, nişangâh* (Topaloğlu, 2005: 124). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatinde** **amaç** sözcüğünün eski Osmanlıcada 'hedef' anlamına gelen *omac* olduğu ve İran dilinden 'saban' ve 'hedef' anlamları ile çok eski zamanlarda Eski Türkçeye girdiği belirtilmiştir (Titze, 2002: 161)⁵.

Telos(τέλος) : amaç, varılmak istenen son, hedef anlamlarında kullanılan Antik Yunan'a ait bir sözcüktür.

İngilizce-Antik Yunan Terimleri Sözlüğünde *telos'un tamamlamak, yerine getirmek* gibi anlamlarda kullanılan "tello (τέλλω)" sözcüğünden türemiş olduğu ve felsefi açıdan *eylemin ereği, amacı* şeklinde tanımlanmıştır (Liddell ve Scott, 1996: 1772-1774). **Bilim ve Sanat Yayınlarının Felsefe Sözlüğünde** sözcük ilkçağ Yunan felsefesinde *varılacak son nokta olarak "tamamlanma" ; ulaşılabacak "hedef"* anlamında kullanılmış ve *erek ya da son amaç* olarak betimlenmiştir (Güçlü, 2003: 1413). **Antik Yunan Terimleri Sözlüğünde** (Peters, 2004: 369) *tamamlanma, tamamına erme, bitime varma, sona ulaşma, bitim, erek, amaç* şeklinde tanımlanan **telos Rıza Tevik** tarafından **Mufassal Kamus-i Felsefe Sözlüğünde** *son* anlamında tanımlanmış ve Osmanlıcada *son, nihai* anlamına gelen 'gaye' ile karşılanmıştır.

Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Lügat'ında (1978: 38) *nişan tahtası, hedef* anlamında kullanılan Farsça *amaç* sözcüğü Türkiye Türkçesi'ndeki *erek* sözcüğü gibi eylemin varacağı sona odaklıdır, aynı şekilde yine Arapça *gaye* sözcüğü de Devellioğlu'nun Lügatinde (1978: 336) *netice, son, hedef* anlamlarında kullanılmış olup *erek* sözcüğü gibi sonuç odaklı olan bir sözcüktür. Yine Arapça *hedef* sözcüğü de TDK'nin Büyük Türkçe sözlüğünde *nişan alınacak yer, nişangâh* anlamlarına gelip eylemlerin varacağı sonuca odaklı olan bir sözcüktür.

3. "Erek" Sözcüğünün Çeviribilimdeki Terimsel Anlamı

Başta da belirttiğimiz gibi çeviribilimin temel terimi olan *erek* sözcüğü sadece eylemlerin yönünü belirlemekle kalmamakta, işlevsel çeviri kuramlarının bir diğer söylem şekli olan *erek odaklı kuramların* adı olmaktadır. Bugünün çeviribilim kuramlarının kendilerini "Erek Odaklı Çeviribilim" şeklinde tanımlamayı uygun görmesi, ereğin varılmak istenilen son manasında olması dolayısıyladır.

Çeviribilimde "erek" söz konusu olduğunda bu teriminden, varış dili, varış metni ve kültürü anlaşılacaktır. Sözcüğün günlük dildeki anlamı da zaten benzer doğrultudadır, fakat bizim Farsça *amaç* olarak adlandırdığımız durum da Türkiye Türkçesinde "erek" sözcüğüne karşılık gelmektedir. Çeviriyi, *bir kaynak metni bir amaç doğrultusunda erek dil ve kültürde bir erek metne dönüştürme süreci* olarak tanımladığımızda, çeviribilimde bu ve buna benzer tanımlardaki "amaç" ve "erek" sözcüklerinin ayrışması nasıl olacaktır? Çeviri sürecinde çevirmenin amacından söz ederiz, fakat ereğinden söz etmeyiz, aynı şekilde çevirinin amacından söz ederiz, fakat ereğinden söz etmeyiz. Tersine olarak, hiçbir zaman bu amaçlar sonucunda ortaya çıkan metne "amaçlanmış metin" anlamında "amaç metin" demeyiz, "erek metin" deriz.

⁴ *maksat* sözcüğünün yukarıda verildiği gibi *kastedilen şey, meram, amaç, istenilen şey, gaye, erek, niyet, istek, kasıt, kastedilen şey, niyet, varılması-elde edilmesi gerek nokta* anlamlarına geldiği yapılan diğer sözlük taramalarında rastlamış bulunmaktayız. bkz. Fert Devellioğlu "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat" (1978:687); Mehmet Kanar "Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü" (2005:433); TDK, (2005:1333); Pars Tuğlacı "Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük", (1971:1835); Sevan Nişanyan "Sözlerin Soyağacı", (2003:275); Mehmet Doğan "Büyük Türkçe Sözlük" (2005:589).

⁵ *amaç* sözcüğünün yukarıda verildiği gibi *ulaşılacak istenilen sonuç, maksat, gaye, hedef, nişan, erek, erişilmek istenilen sonuç yakın anlamı olarak da emel, murat, ülkü niyet, güdü* anlamlarına geldiğini yapılan diğer sözlük taramalarında rastlamış bulunmaktayız. bkz. Sevan Nişanyan "Sözlerin Soyağacı", (2003:15); TDK, (2005:86); Pars Tuğlacı "Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük", (1971:83); TDK, (2005:86); Yeğin, Badilli, İsmail, Çalım "Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, (2000:49); . Mehmet Kanar "Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü" (2005:48); Mehmet Doğan "Büyük Türkçe Sözlük" (2005:55); Ali Püsküllüoğlu "Öz Türkçe Sözlük" (2003:58).

Burada sözünü ettiğimiz ayırım, amaç sözcüğünün sözcük düzeyinde bir amacı belirtirken, erek sözcüğünün çok daha geniş anlamda bir çeviribilim terimcesini temsil etmesidir. Çünkü “erek dil” yerine “amaç dil” dediğimizde, çeviribilim terimcesini kullanmış olmayız. Aynı şekilde “amaç metin” ya da “amaç kültür” şeklinde bir kullanımda da bulunmayız. Dolayısıyla erek ve amaç arasındaki ayırımı, birinin çeviribilim literatürüne terimce olarak girmesi, diğerinin günlük anlamı ile çeviribilim literatüründe yer alması şeklinde yapabiliriz. Literatüre günlük anlamı ile giren *amaç* sözcüğü bir öznenin yapıp etmesi bağlamında anlam sahibi iken, terimce olarak kendine yer bulan *erek* ise bu eylemin sonucunda ulaşılan nokta bağlamında bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla buradan amacın süreç odaklı, ereğin ise sonuç odaklı olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Bu bağlamda günümüz çeviri kuramlarının kendilerini erek odaklı olarak nitelendirmesi son derece yerinde görünmektedir.

Çevirinin amaçlı bir eylem olduğu, Alman çeviribilimcilerin ortaya attığı (Vermeer/Reiss, 1984) bir kuramdır. Adını Yunanca “Skopos” olarak belirleyen bu kuram için neden Almanca bir terim değil de Yunanca bir terim kullanmıştı? Bunun nedeni kanaatimizce amaç sözcüğüne karşılık gelen Almanca sözcüklerin hiçbirinde çeviride kastedilen “amaç” kavramının anlamının bulunmamasıdır. Skopos teriminin yerine Almanca amaç, hedef ve işlev (Ziel, Zweck, Funktion) anlamlarına gelen sözcüklerin hepsi birbirinin eşitlenmesi olarak kuramsallaştırılmıştır, fakat hiçbirisi özellikle Aristoteles’in “telos” kavramıyla ortaya koyduğu “amaç” sözcüğünün karşılığı olamamıştır. Peki Türkçe Çeviribilim literatüründe skopos ya da telos yerine amaç ya da hedef sözcüklerinin yerleştirilmesi mümkünken, neden “erek” sözcüğüne gereksinim duyulmuştur? Amaç sırf öz Türkçe bir sözcüğün kullanılması mıdır, yoksa bu sözcüğün ifade ettiği farklı bir anlam mı söz konusudur?

Aslında öz Türkçe kullanımından çok sözcüğün ifade ettiği anlam dolayısıyla erek kelimesi çeviribilim terimcesi haline gelmiştir. Başta da bahsettiğimiz gibi özellikle felsefede kendine yer bulan bu terim basit bir tanımlamayla sadece sonuç odaklılığı ifade etmemektedir, aksine *sonucu belirleyen yine onun kaynağıdır* söylemini kendine dayanak alan sözcük bu anlamda *kaynak, süreç ve sonucu* kapsayan bir anlama sahip olması bakımından bilim alanında kullanılan bir terimce olmuştur. Aristoteles’in dört neden kuramına dönersek: Aristoteles’in dört nedeninden en sonuncusu olan ereksel neden, nedeni geçmişte olan ve kendisi ileri dönük olan bir nedendir. Çeviribilimde sözü edilen erek metin de tıpkı Aristoteles’te olduğu gibi, geriye dönük bir nedensellikle ortaya çıkarak sonuca dayandığı için amaç ya da hedef sözcüğüyle anlatılamayacak bir işlev yüklenir. Almancada Ziel ve Zweck sözcükleriyle karşılanamayan bu terimin yerine Yunanca bir sözcük olan “Skopos” kullanılması da bu yüzdendir. Fakat yeni türetilmiş Türkçe kökenli sözcük olan “erek” sözcüğü, çeviribilimin amaç ve işlev odaklı yeni bakış açısını karşılamış ve tüm çeviri alanınca kabul görmüştür.

Erek metin, erek dil, erek kültür terimleri çeviribilime has olan terimler olmakla birlikte normal durumlarda bir erek kültür veya erek dilden bahsedemeyiz, sadece kültür veya dilden bahsedebiliriz. Erek kültür veya erek dilden bahsedebilmemiz için bir kaynak kültür veya kaynak dilin var olması gerekir, yani ereklilik durumu kendini kaynağında bulan bir durumdur ve bu anlamda ereklilik geriye dönerek ileriye gitmektir. Kısacası erek metinden söz etmek demek, bu metne temel olan bir kaynak metnin varlığını kabul etmek demektir. Eylemin sonucu bağlamında bir neden olan ereğe bir fiil sonucunda, bir yapıp etme sonucunda varılır. Dolayısıyla eylemin kendisi uğruna yapıldığı ereğe ulaşıldığında eylem son bulur. Bu anlamda ereği biz sonuç odaklı olarak görmekte ve erek odaklılık dediğimizde ereğin anlamını vermiş olmaktadır. Fakat diğer taraftan eylemin amaçlı bir eylem olduğundan bahsederiz, peki burada söz konusu edilen amacın anlamı nedir? Sonuç olarak, “amaç” sonuca yönelik, finalistik bir içeriğe sahipken, “erek” sözcüğü, yalnızca sonuca dair değil, aynı zamanda sonucu doğuran başlangıca atıfta bulunan ve bir süreç değeri taşıyan kavram olarak çeviribilim terimcesinde kendisine önemli bir yer bulmuştur.

Sonuç

Çeviribilimde temel rol oynayan “erek” sözcüğü yerine bugün niçin özellikle Farsça *amaç*, Arapça *hedef*, kelimelerinin kullanıldığına dair herhangi bir belge yoktur. Bugün halkın, yazarların ve dilbilimcilerin, bilim adamlarının, siyasetçilerin dahi Türkiye Türkçesine ait olan “erek” sözcüğünü pratik yaşamda kullanmıyor olması, bilimsel terimce olarak kullanılmayacağı anlamına gelememektedir. Dile oturmamış olduğunu düşündüğümüz erek kelimesinin yerine günümüzde özellikle amaç ve hedef kelimeleri ikame ettirilmekte, erek kelimesi ise görüldüğü üzere terminolojiden öteye geçmemektedir. Gerek felsefe alanında gerekse çeviribilim alanında “erek” sözcüğü bilimsel dil için önemli bir kavramsal boşluğu doldurmuştur. Bu sayede “erek” sözcüğü, sözcük değerinin üzerine çıkarak, bilimsel terime dönüşmüştür.

Yaptığımız kavram sorgulaması sonucunda gördük ki gerek Türkçe *erek*, gerekse de aynı anlama gelen Arapça *maksat*, *hedef*, *gaye*, *kasıt*, Farsça *amaç* ve Yunanca *telos* sözcükleri hepsi temelde “bir şeye erişmek maksadı ile eylemde bulunmak” anlamına gelmektedir. Böyle olmakla birlikte, birbirlerinin eş anlamlısı olan

sözcükler arasında gerçekte önemli işlev ve anlam farklarının olması kaçınılmazdır. Bir dilde var olan herhangi bir sözcüğün diğer sözcükle içerik ve işlev bakımından tamamen uyumluluk göstermesi söz konusu olamaz. Tüm bunların sonucunda, çeviribilimde kullanılan “erek” sözcüğü, eşanlamlıları olan diğer sözcüklerin dolduramayacağı anlamsal ve işlevsel bir bütünü doldurmuştur.

Çeviribilimde erek kelimesi terim olması bakımından doğru bir kullanıma sahiptir. Varılacak nokta anlamındaki erek kelimesi tam da erek odaklılığın kast ettiği anlamı taşımaktadır. Yapılan eylem ile sonucu önceleyen erek terimi, kendisine neden olan kaynaktan bağımsız bir anlam taşımamaktadır. Dolayısıyla erek dediğimiz zaman bu ereğe temel olan bir kaynağın varlığını ve bu kaynak ile sonuç olan erek arasında amaçlı bir ilişkinin olduğunu kabul etmiş oluruz. Çeviri söz konusu olduğunda amaç özneye matuftur. Amaçlı bir eylemde bulunan özne, eyleminin temeline kaynağı olarak ereğe ulaşmaktadır.

Dilimizde öncelikle felsefe alanındaki kullanımıyla var olan erek kelimesi bu bilim dalından sonra asıl anlamını çeviribilim alanında kazanmıştır. Modern çeviribilimin işlevsel kuramlarına temel olan bu terim, kuramların öğretilerinde temel rol oynamaktadır. Kuramlara ad olmasıyla ilgili kuramların içeriğini kendinde barındıran erek sözcüğü, kuram uygulama arasında bir köprün niteliğindedir.

Bir dilin sözcük dağarcığının zengin olması, o dilin bilimsel, teknik ve sosyal alandaki gelişmeleri karşılayabilmesindeki en önemli hazinesidir. Türk dili, zengin bir geçmişe sahip olmanın değerini gün geçtikçe daha iyi kavramaktadır. Zamanında dilimizde gereksiz gördüğümüz ya da kullanmak istemediğimiz sözcüklerin, ülkemiz geliştikçe, saklı hazineler gibi ortaya çıkarılmaları ve yeni olguların dilimize girmesindeki katkıları inkar edilemez. Bir dil yüz yıllar içinde gelişirken, sahip olduğu her sözcük, sahip olduğu kültürel geçmiş gibi sahiplenilmelidir. Bu sayede, dilin zenginliği, o kültürün zenginliğini temsil eder. Sözcük arayıp bulmak oldukça zahmetli bir iştir, hele bir sözcüğün yerleşmesinin yüz yıllar aldığını düşündüğümüzde, sözcüklerin değeri daha da iyi anlaşılabilir.

“Erek” sözcüğü örneğinde, sözcüklerin sözcük olmaktan terim olmaya doğru uzanan zahmetli yolculuğunu ve nasıl değer kazandıklarını incelemeye çalıştık. Bir sözcüğün yerinin, başka hiçbir sözcükle yer değiştiremeyeceğini ve sözcükler arasındaki ince nüansların aslında önemli anlam farklılıklarına yol açtıklarını gördük. Çeviribilim literatüründeki “erek” sözcüğünün ne bir zorlama, ne de tesadüfün sonucu olarak değil, bilimsel bir dikkat ve anlamsal bir derinlik sonucu seçilmiş temel bir terim olduğunu gözlemledik.

KAYNAKÇA

- AHMED EL-ÂYID, DÂVUD ABDUH, AHMED MUHTÂR UMAR, SALİH CEVÂD TA'ME, EL-CİLÂNÎ B. EL-HÂC 'UMAR VE NEDİM MAR'ÂŞLÎ, (2003). *el-Mu'cemu 'l-'Arabîyyu 'l-Esâsi*, Tunus
- (MÜTERCİM) ÂSİM, Ahmed (1305). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, I. Cilt, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- (MÜTERCİM) ÂSİM, Ahmed (1305). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, II. Cilt, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- (MÜTERCİM) ÂSİM, Ahmed (1305). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, III. Cilt, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- ATALAY, Besim (1998, 1999). *Divani Lügati-t Türk*, Türk Dil Kurumu.
- DOĞAN, Mehmet (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Pinar Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1978). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Doğu Matbaası.
- ERGİN, Muharrem (1962). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜÇLÜ, A.; UZUN, E., UZUN, S.; YOLSAL, Ü.H (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncay (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KANAR, Mehmet (2005). *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yayınları.
- LİDELL, H.G;SCOTT, R. (1996). *A Greek-English Lexion*, Oxford: Oxford University Press.
- NIŞANYAN, Sevan (2003). *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2003). *Öz Türkçe Sözlük*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- TUĞLACI, Pars (1971). *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, Ankara-İstanbul-İzmir: ABC Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TİTZE, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, İstanbul-Wien: Simurg.
- TEVFİK, Rıza (1330). *Mufasssal Kamus-i Felsefe*, İstanbul: Matba-i Amire.
- TOPALOĞLU, Ahmet (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı.
- YEĞİN, A.; BADILLI, A.; İSMÂİL, H.; ÇALIM, İ. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat*, İstanbul: Türdav.
- REISS, K; VERMEER, H.J (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- <http://www.nisanyansozluk.com/?k=erek&x=0&y=0>
- <http://www.etimolojiturkce.com>
- www.tdk.gov.tr